

Škola jako architektonický prostor

Josef Musil

Mezi školy, které se ve městech a na venkově nejčastěji vyskytují, náleží bezpochyby školy mateřské a školy základní.

Přitom zvláště základní školy (ZŠ) jsou těsně spojeny s člověkem, který je řadu let navštěvoval, strávil v nich část svého mladého života, poznal mnoho spolužáků a učitelů a rád se ke škole ve vzpomínkách vrací.

Zvláštnost mateřských škol (MŠ) byla především v jejich rychlém rozmachu, který měl umožnit rychlý růst zaměstnanosti žen.

Organizační přeměny školství mají svůj odraz jak v oblasti kulturně výchovné, tak i v oblasti prostorové.

Jak jsou obě kategorie škol poznamenány minulým vývojem? Jejich výstavba probíhala v rámci „komplexní bytové výstavby“ na základě technicko-hospodářských ukazatelů (a později na základě technickoekonomických podkladů), které vycházely z průměrných ukazatelů na průměrné počty obyvatelů. Přitom nebyly respektovány zvláštnosti sídelních útvarů, zvláště jejich urbanistické podmínky, geografická poloha, záměry hospodářského a sociálního rozvoje, demografická skladba obyvatel apod.

Projektová dokumentace těchto škol byla vypracovávána nejčastěji podle typizačních směrnic ministerstva školství.

Typizační směrnice obsahovaly ve své základní části stavební programy, požadavky na územní řešení, provozní, dispoziční, pedagogické a hygienické zásady, stavebně technické požadavky, technické vybavení, provozní schémata a přehled skladebních jednotek (učeben, kabinetů, dílen, skladů, kanceláří atd.) a ve své informativní části příklady řešení různých velikostních kategorií škol.

1. Mateřské školy — jejich minulý, současný a v budoucnu očekávaný vývoj

Ve druhé polovině 30. let (ve školním roce 1936/37) bylo v ČR 2538 MŠ, které navštěvovalo 92509 dětí. V průběhu druhé světové války počet MŠ poklesl na 2174 a počet dětí ve školním roce 1945/46, které MŠ navštěvovaly se snížil na 87113.

V 50. a 60. letech docházelo k dalšímu zvyšování počtu MŠ i počtu dětí v nich, v souvislosti se zvyšováním zaměstnanosti žen. Tento trend pokračoval také v 70. letech. V tomto období byl dále posílen přijatými propagačními opatřeními, takže ve školním roce 1980/81 bylo v ČR 7396 MŠ, které navštěvovalo 463565 dětí ¹⁾. Ve školním roce 1990/91 došlo, ve

srovnání s rokem 1980/81, k poklesu počtu MŠ na 7335 a zvláště počtu dětí na 352139.

Zatímco v roce 1980 navštěvovalo MŠ v ČR 45 dětí v průměru na 1000 obyvatel, v roce 1990 se snížil tento počet na 34 dětí.

2. Dosavadní a očekávaný vývoj základních škol

ZŠ koncem minulého a v průběhu několika desetiletí také tohoto století byly na území dnešní ČR vcelku stabilisované. Např. v roce 1888 bylo v českých zemích 4710 obecných škol, které navštěvovalo 899208 žáků a 151 měšťanských škol s 32786 žáky²⁾. To zn., že na 1000 obyvatel připadalo v tomto období 113 žáků ZŠ.

Ke změnám v organizaci základního školství došlo po 2. světové válce, r. 1948, r. 1953, r. 1960, r. 1976.

Počet žáků ZŠ odrážel změny v počtech obyvatelů a také v jejich demografické skladbě. Po druhé světové válce, ve školním roce 1945/46 se počet žáků ZŠ snížil, koncem čtyřicátých let, ve školním roce 1948/49 se zvýšil.

Ve druhé polovině padesátých let (ve školním roce 1956/57) počet národních škol poklesl a činil 6226 škol, počet osmiletých škol vzrostl na 1868.

K výraznému poklesu ZŠ, zvláště málotřídních ve venkovských obcích došlo ve druhé polovině 60. let a v 70. letech na základě vládního usnesení ČSSR o přestavbě organizací sítě základních devítiletých škol (ZDŠ) a ZŠ³⁾.

Zatímco ve školním roce 1965/66 bylo na území ČR 7411 ZDŠ a ZŠ, ve školním roce 1970/71 poklesl tento počet na 6994, ve školním roce 1980/81 na 4247, 1988/89 na 3921¹⁾. Ve školním roce 1990/91 došlo, v důsledku obnovy některých málotřídních škol na venkově k nepatrnému zvýšení počtu ZŠ — na 3961 i přesto, že v tomto školním roce poklesl počet žáků ZŠ z 1234516 ve školním roce 1980/81 na 1194695 ve školním roce 1990/91¹⁾.

Rušení málotřídních škol, jak ukázaly četné terénní průzkumy,^{4) 5) 6)} přineslo v některých obcích četné problémy. Byla to jednak často nevyhovující autobusová přeprava malých dětí, jednak určitá kulturně společenská degradace vesnic. Se zrušením školy odešel i učitel, který, kromě svého učitelského povolání, vykonával četné, pro obec prospěšné kulturní a jiné osvětové a společenské funkce.

Mezi další problémy dosavadního vývoje ZŠ nutno zahrnout jejich rozmístování, umístování a prostorové struktury.

Rozmístování kapacit ZŠ bylo realizováno na základě zmíněných technicko-hospodářských ukazatelů a technicko-ekonomických podkladů, se všemi negativními územně technickými, ekonomickými a sociálními důsledky, které se projevují v tom, že v některých městských a venkovských sídelních

útvarech a jejich částech kapacity ZŠ chybějí a v některých přebývají. Tyto formy rozmísťování kapacit ZŠ také ovlivnily umísťovací procesy, jejichž negativní důsledky byly u některých ZŠ zesíleny nedostatečnými geologickými průzkumy pozemků, které byly vybrány pro výstavbu ZŠ, u nichž se projevil radion (radiové vyzařování).

Nevhodná prostorová struktura některých ZŠ omezuje možnosti zavádění nových forem činnosti žáků.

V dalším vývoji ZŠ lze očekávat, že budou vytvářeny funkční, organizační a prostorové předpoklady pro postupné zkvalitňování pedagogické činnosti.

3. Funkční a prostorová hlediska racionálního rozvoje mateřských a základních škol

Je evidentní, že mateřské i základní školy náleží mezi instituce, které budou předmětem zájmu městských a obecních zastupitelstev a jejich územně plánovacích a dalších odborných útvarů, široké veřejnosti občanů, nejrůznějších společenských organizací a v neposlední řadě samotných pedagogů, jejichž zastoupení ve školství hraje nepochybně velmi důležitou roli.

Počet učitelek MŠ se v letech 1950–1990 v ČR zvýšil z 8027 na 32112 a počet učitelů ZŠ v tomto období vzrostl ze 43080 na 63110¹⁾.

Výchova k demokracii, která začíná již v MŠ, bude vyžadovat především vnitřní přijetí reformních snah učiteli. Učitelé by měli být spolutvůrci příprav výuky, které by odpovídaly potřebám a požadavkům pedagogiky kulturně vyspělých zemí. Požadavek vlastní tvůrčí pedagogické činnosti učitele je v hlubokém rozporu s praxí, která v našich zemích přetrvávala celá desetiletí, kdy učitel byl pouhým vykonavatelem směrnic, instrukcí a předpisů.

Na semináři Asociace pedagogů ZŠ konaného v červnu t. r. v Praze, bylo m.j. konstatováno, že základem pokroku je nadprůměrně vzdělaný, kriticky myslící a jednající učitel, ochotný dát škole všechno, co umí a zná. Dále byl na semináři doporučován návrat k 1. stupni jako ke škole národní — ve skutečně národním duchu.

Všechny pedagogické procesy MŠ a ZŠ probíhají v určitých prostorech, které mají určitou velikost, naplněnost a ohraničenost (geometrický tvar). Tyto vlastnosti také ovlivňují jejich hodnoty, které se projevují v jejich utváření, v měřítcích, ve znacích, v povrchu, harmonii a proporcích.

Snahy urbanistů, architektů a projektantů, které v četných případech usilovaly o kvalitu prostoru, nebyly často dováděny do konce, protože se dostávaly do rozporu s nejrůznějšími administrativními překážkami.

Některé moderní a pokrokové představy o škole „zítřka“ byly v minulosti publikovány a některé také částečně realizovány.

Mezi publikované racionální představy o moderních ZŠ lze zahrnout např. práce brněnské architektky paní Karfikové, která pracovala ve Výzkumném ústavu pedagogickém v Bratislavě. Kromě některých knižních prací např. *Modernizace technické základny vyučování*⁸⁾ publikovala řadu příspěvků o otázkách prostoru ve školách v odborných časopisech. Mezi realizované ZŠ, které překročily průměr tehdejší doby, patřily projekty ing. arch. Dufka. Některé byly postavené v Brně v sídlišti Lesná, některé v okolí Brna. Ing. arch. Dufek prakticky prokázal pozitivní výsledky dialogu mezi projektantem a takovým učitelem, který má reálné představy o fungující ZŠ.

Výsledky četných terénních výzkumů⁶⁾ ukázaly, že jedním z problémů vyžadujících řešení, je rozpor mezi životností školy, která trvá 70 a více roků a mezi pedagogickými procesy, které se ve škole odehrávají a které se často mění. Se změnami vyučovacích prostředků (zvláště technických, audiovizuálních a metodických pomůcek) se mění nároky na prostor, hlavně na jeho velikost, geometrický tvar a strukturu, bezprostředně ovlivňující vyučovací prostředí — jeho stránky funkční, fyziologické, psychologické i emocionální.

Jednou z reálných možností snižování negativních důsledků rozporu mezi životností školy a pedagogickými procesy, je rozšíření variant prostorových řešení. Kromě klasických, přesně vymezených jednoúčelových místností (např. učeben) bude nutné při řešení MŠ a zvláště pak ZŠ zahrnout do půdorysu odpovídající plochy

- variabilních prostorů (schopných velikostních přeměn podle potřeby bez zásahů do půdorysných dispozic, např. pomocí skládacích a posuvných příček apod.),
- velkoprotorů (orientované zejména na víceúčelové využívání: např. pro výuku více tříd, pro kulturně společenskou činnost, dále pro schůze a porady, pro promítání filmů atd.).

Prostor MŠ a ZŠ, jeho proporce, konfigurace a členění, má také stránku *estetickou*, která v sobě odráží osobnost jeho tvůrce, kulturní úroveň společnosti, materiál, i dobu vzniku. Škola jako vytvořené dílo má vlastní bohatství a rozsáhlé zázemí. Každý estetický zážitek, vytvořený pobytem ve školním prostoru, zanechává v podvědomí dítěte a žáka hlubokou stopu.

Závěrem nutno zdůraznit, že školy, které se ve městech a na venkově nejčastěji vyskytují, plní také důležité funkce sídlotvorné, orientační, v malých městech a ve venkovských obcích také centrotvorné. Škola, radnice, kostel

a hostinec jsou nejčastěji hlavními dominantami malých měst a venkovských obcí.

ZŠ nejcitlivěji reagují na demografickou skladbu obyvatelstva. V ČR představuje její návštěvnost, která na rozdíl od jiných škol, je povinná, 11–15 % z celkového počtu obyvatelstva.

V roce 1888 to bylo 11,3 %, 1936 14,3 %, 1945 11,1 %, 1980 11,9 % a 1990 11,5 %¹⁾.

MŠ a ZŠ jako důležité složky odvětví školství, které je jedním z významných pilířů občanského vybavení, vyžadují také nové pohledy a zvláště pak nové pojetí v současných společenských a ekonomických podmínkách.

Především decentralizaci řídicích procesů dochází k omezení administrativních zásahů z centra a posílení pravomoci ředitelů MŠ a ZŠ a městských a obecních úřadů.

Prostorová dekoncentrace, která v současné době probíhá v průmyslové a zemědělské výrobě, má také své opodstatnění v občanském vybavení a v této souvislosti také ve školství — v MŠ a ZŠ.

Tyto dekoncentrační a z nich plynoucí „demonopolizační“ procesy umožňují, aby žáci (anebo jejich rodiče) měli možnost výběru školy mezi dvěma a více druhy. Dochází tak k vytváření „konkurenčních“ prostředí, od nichž lze očekávat zvýšení aktivity v pedagogické a také v hospodářské činnosti¹⁰⁾.

Např. ve víceúčelovém využívání školních prostorů (učeben, tělocvičen, krytých bazénů, hřišť atd.) v odpolední a večerní době, pronájem prostorů v době prázdnin apod.

Naznačené prvky funkčních a prostorových aspektů MŠ a ZŠ a zvláště pak nové pojetí funkcí těchto škol v současných společenských a ekonomických podmínkách bude vyžadovat přehodnocení dosavadních přístupů a vypracování nových programů s věcným a časovým pořadím jejich realizace.

Literatura

- [1] Statistické ročenky ČSSR 1958, 1960, 1967, 1971, ČSFR 1991.
- [2] Slonka, T. „Problematika přestavby sítě ZDŠ v českých krajích.“ VÚP Praha 1967 (str. 23–25, 39).
- [3] Vládní usnesení ČSSR č. 522 z 27. 10. 1965 o perspektivní přestavbě organizace a sítě ZŠ se zřetelem ke školám vesnickým.
- [4] Musil, J. K problémům rozmísťování škol v sídelní síti. Sborník referátů z odborného aktivu O školách. VÚP Bratislava, 1970.
- [5] Musil, J. „Poznámky ke škole zítřka“. Národní výbory číslo 35/1975.
- [6] Musil, J. a kol. „Terénní výzkum občanského vybavení na území okresu Mladá Boleslav“. VÚVA Brno, 1980.

- [7] Spilková, V. „Uniformita svazuje. Nejen vědět co učit, ale také jak“. Učitel'ské noviny č. 23/1992 (str. 6).
- [8] Karfíková, S. „Modernizácia technickej základne vyučovania“. Slovenské pedagogické nakladateľstvá Bratislava, 1970.
- [9] Vyhláška min. školství, mládeže a tělovýchovy ČR č. 363, ze dne 22. 7. 1991 Sb. o soukromých školách.
- [10] Vyhláška min. školství, mládeže a tělovýchovy ČR, č. 34, ze dne 17. 12. 1991 Sb. o hospodářské činnosti předškolních zařízení, škol a školských zařízení.

Poznámka

K návrhu transformace školství z hlediska předškolní výchovy

„Návrh přehlíží pozitivní úlohu, kterou mateřská škola jako instituce veřejné předškolní výchovy a tím i součást výchovně vzdělávací soustavy ve svém více jak 150letém vývoji v našich zemích sehrála.“

Nepočítá s možností využít předpokladů a podmínek, kterých bylo dosaženo (např. vcelku moderní, nově vybudovanou síť mateřských škol, která byla s to zahrnout více jak 95% populace příslušné věkové kategorie, profesionální kvalifikaci pracovníků až na úroveň školy vysoké a i v zahraničí uznávaná odborná úroveň speciální didaktiky mateřské školy v oblasti tělesné výchovy a estetickovýchovných aktivit).

V souvislosti s celkovou humanizací výchovy a vzdělání, zdůrazněním individuálně osobnostní orientace i stanovením optimální hranice nástupu žáků do školy by měly být tyto předpoklady dále rozvíjeny a nikoli přehlíženy nebo dokonce likvidovány.“

Eva Opravilová